

Hildegard van Bingen

Brieven

Een selectie

Vertaling

Jef Ector † en Jeroen De Gussem

Inleiding

Jeroen De Gussem

DAMON

Serie Middeleeuwse Monastieke Teksten

Opggericht door Krijn Pansters en Gueric Aerden oco

Onder redactie van Jeroen De Gussem, Gueric Kochx oco, Stefaan Neirynek, Tim Noens, Klazina Staat, Teun van Dijk en Wim Verbaal

1. Bernardus van Clairvaux, *Ommekeer. De omvormende kracht van Gods woord.*
(vertaling Krijn Pansters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
2. Aelred van Rievaulx, *Affectus. De spirituele kracht van vriendschap en liefde.*
(vertaling en annotatie Simon Slijkhuis, Gueric Aerden oco en Joost Baneke; inleiding Gueric Aerden oco)
3. Guigo de Kartuizer, *Gewoonten. Een leefregel voor kluzenaars in gemeenschap.*
(vertaling Tim Peeters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Tim Peeters)
4. Bernardus van Clairvaux, *Apologie. Cisterciënzer visie op benedictijns leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
5. Bernardus van Clairvaux, *Voorschrift. De Regel van Benedictus en zijn toepassing.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
6. Athanasius van Alexandrië, *Antonius. Onsterfelijke icoon van de monnik.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gerard Bartelink en Gueric Aerden oco)
7. Benedictus van Nursia, *Regel. Richtsnoer voor monastiek leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Thomas Quartier en Gueric Aerden oco)
8. Bernardus van Clairvaux, *Tempeliers. Lofzang op een nieuwe ridderorde.*
(vertaling Gueric Aerden oco en Rik Van Nieuwenhove; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
9. Willem van Saint-Thierry, *Godsliefde. Meditaties, Gulden Brief, Leven van Bernardus.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco)
10. Willem van Saint-Thierry, *Geloofsgeheim. Sacrament van het altaar, Edele natuur van de liefde, Raadsel van het geloof.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
11. Anonymus, *Thuis. Inkeer en de vorming van het geweten.*
(vertaling Alberic Brusckhe oco, Liesbeth Dullaert, Maria van Mierlo, Remco van Mulligen, Hans van Raalte, Jo Vossen, Karel Wiecherink; inleiding Mirko Breitenstein)
12. Willem van Saint-Thierry, Aelred van Rievaulx, Isaac van Stella, *Ziel. Monastieke psychologie uit de twaalfde eeuw.* (Vertaling, inleiding en annotatie Joost Baneke)
13. Bernardus van Clairvaux, *Bruiloft I. Preken over het Hooglied 1-23.*
(vertaling, inleiding en annotatie Wim Verbaal)
14. Aelred van Rievaulx, Recluse. *Leefregel voor een recluse, Een merkwaardig mirakel, Leven van Aelred van Rievaulx.*
(vertaling John Biermans en Gueric Aerden oco; inleiding Gueric Aerden oco)
15. Bernardus van Clairvaux, *Bruiloft II. Preken over het Hooglied 24-45.*
(vertaling, inleiding en annotatie Wim Verbaal)
16. Cassiodorus, *Variaties. Politiek, psychologie en patristiek in de zesde eeuw.*
(Vertaling, inleiding en annotatie Joost Baneke)
17. Hildegard, *Een leven in brieven. Keuze uit haar brieven.*
(vertaling Jef Ector † en Jeroen De Gussem; inleiding Jeroen De Gussem)

Inhoudsopgave

Voorwoord	11
Inleiding	19
1. Profetes aan de Rijn en pionier van het vrouwelijke auteurschap	19
2. Het leven van Hildegard van Bingen	21
3. Visioen, autoriteit en mystiek	27
4. Hildegards oeuvre: overzicht van haar werken	34
5. De brievenverzameling van Hildegard van Bingen	42
6. Verantwoording bij de selectie en schikking	48
7. Verantwoording bij vertaling en taal	49
 Hildegard van Bingen	
<i>Brieven</i>	55
1. Biografisch, chronologisch: rond belangrijke gebeurtenissen in Hildegards leven	57
 Erkenning van haar visionaire werk	59
1. Aan Bernardus van Clairvaux, abt (brief 1)	59
2. Aan paus Eugenius III (brief 2)	62
3. Aan paus Eugenius III (brief 3)	63
4. Aan Guibertus, monnik van Gembloux (brief 103R)	64
 Vertrek en dood van Richardis	71
5. Aan Richardis, abdis in Bassum (brief 64)	71
6. Aan Hendrik, aartsbisschop van Mainz (brief 18R)	72
7. Aan Richardis, markgravin (brief 323)	73
8. Aan Hartwig, aartsbisschop van Bremen (brief 12)	73
9. Aan Hartwig, aartsbisschop van Bremen (brief 13R)	75

Machtsstrijd tussen paus en keizer	77
10. Aan paus Anastasius IV (brief 8)	77
11. Aan Herman, bisschop van Konstanz (brief 35R)	80
12. Aan Gunther, bisschop van Speyer (brief 41R)	81
13. Aan de Roomse koning Koenraad (brief 311R)	82
14. Aan de Roomse koning Frederik (brief 312)	84
15. Aan de Roomse koning Frederik (brief 313)	85
16. Aan de Roomse keizer Frederik (Barbarossa) (brief 315)	86
17. Aan Godfried, bisschop van Utrecht (brief 42)	86
18. Aan een prelaat (brief 265R)	87
De relatie met haar eerste klooster, Disibodenberg	89
19. Aan paus Alexander (brief 10)	89
20. Aan Kuno, abt van Disibodenberg (brief 74R)	91
21. Aan de abt van Disibodenberg (brief 75)	94
22. Aan Helengerus, abt van Disibodenberg (brief 76R)	95
23. Aan de monnikengemeenschap van Disibodenberg (brief 78R)	97
24. Aan een monnik van Disibodenberg (brief 79)	100
25. Aan monnik Morard van Disibodenberg (brief 80R)	100
Haar medezusters in het nieuwe klooster, Rupertsberg	102
26. Aan haar eigen kloostergemeenschap, Rupertsberg (brief 194)	102
27. Aan haar eigen zustergemeenschap, Rupertsberg (brief 193)	106
28. Aan haar eigen zustergemeenschap, Rupertsberg (brief 195R)	107
29. Aan de zustergemeenschap van Andernach (brief 52R)	109
Excommunicatie en interdict	113
30. Aan de prelaten van Mainz (brief 23)	113
31. Aan Christiaan, aartsbisschop van Mainz (brief 24)	118
32. Aan een geëxcommuniceerde (brief 352)	121

2. Hiërarchisch: van paus en keizer tot monnik en leek	123
Aan pausen en bisschoppen, keizer en koningen, adel	125
33. Aan Koenraad, aartsbisschop van Mainz (brief 22R)	125
34. Aan Arnold, aartsbisschop van Trier (brief 27R)	126
35. Aan Filip, aartsbisschop van Keulen (brief 16R)	128
36. Aan Gero, bisschop van Halberstadt (brief 33)	130
37. Aan Hendrik, bisschop van Luik (brief 37R)	130
38. Aan Odo, bisschop van Soissons (brief 40R)	131
39. Aan Hendrik, koning van Engeland (brief 317)	133
40. Aan Bertha, koningin van Griekenland (brief 319)	134
41. Aan Welf, hertog (brief 321)	134
42. Aan Filip, graaf van Vlaanderen (brief 324R)	135
43. Aan Irmintrude, gravin van Widin (brief 329)	136
Aan abten en abdissen	137
44. Aan abdis Sophia van Oudwijk (brief 50R)	137
45. Aan de abt van Averbode (brief 55R)	137
46. Aan de abdis van Bamberg (brief 61R)	138
47. Aan de abt van Busendorf (brief 72R)	139
48. Aan abt Adelbert van Ellwangen (Brief 91R)	140
49. Aan de abdis van Erfurt (brief 94R)	141
50. Aan abt Nikolaos van Heilsbronn (brief 115R)	142
51. Aan de abdis van Herkenrode (brief 117R)	142
52. Aan abt Manegold van Hirsau (brief 125)	143
53. Aan abt Koenraad van Kaisheim (brief 144R)	144
54. Aan de abdis van Kaufungen (brief 147R)	147
55. Aan abdis Sophia van Kitzingen (brief 151)	147
56. Aan de abdis van Lubolzberg (brief 163R)	148
57. Aan abt Filip van Park, Heverlee (brief 179)	149
58. Aan abdis Elisabeth van St. Thomas an der Kyll (brief 198)	150
59. Aan abt Dietmar van St. Walburga (brief 199)	151
60. Aan abt Bertolf van Trier (brief 209R)	152
61. Aan abt Odo (brief 251)	153
62. Aan een abt (brief 255)	154
63. Aan een abt (brief 256)	154

64. Aan een abt (brief 258)	155
65. Aan een abdis (brief 269R)	155
Aan kloostergemeenschappen	157
66. Aan de monnikengemeenschap van Bamberg (brief 59)	157
67. Aan de monnikengemeenschap van Eberbach (brief 83R)	159
68. Aan een broedergemeenschap, over de katharen (169R)	160
69. Aan de monnikengemeenschap van Siegburg (206R)	165
70. Aan de monnikengemeenschap van Trier (brief 219)	167
71. Aan de zustergemeenschap van Clusin (brief 73)	167
72. Aan de zustergemeenschap van Wechterswinkel (brief 235)	169
73. Aan een monnikengemeenschap van Zwiefalten (brief 241R)	169
74. Aan de zustergemeenschap van Zwiefalten (brief 250R)	171
Aan de lagere geestelijkheid	175
75. Aan Frederik, prior van Albon (brief 47)	175
76. Aan Andreas, proost van Averbode (brief 54)	175
77. Aan een prelaat (of bisschop) (brief 263)	176
78. Aan een prelaat (brief 264)	177
79. Aan Uldarik, kanunnik van Augsburg (brief 53R)	178
80. Aan Boudewijn, kanunnik van Utrecht (brief 225)	179
81. Aan zuster Elisabeth van Schönau (brief 201R)	179
82. Aan een uitgetreden zuster (brief 354)	181
83. Aan een novicemeesteres van Erlesbüren (brief 95)	183
84. Aan monnik Godfried van Alpirsbach (brief 48R)	184
85. Aan monnik Frederik van Esum (brief 96)	184
86. Aan monnik Gerwin van Trier (brief 211)	185
87. Aan een monnik (brief 273)	186
88. Aan een monnik (brief 274)	186
89. Aan priester Berthold van Bonn (brief 67)	187
90. Aan priester Bertolf van Reutlingen (187R)	188

91. Aan priester Koenraad (brief 189)	189
92. Aan een priester (brief 287)	190
93. Aan een priester (brief 291)	191
94. Aan een priester (brief 293)	192
95. Aan een geestelijke (brief 288)	193
96. Aan een geestelijke (brief 300)	195
97. Aan een broeder van Otterberg (brief 178R)	196
Aan leken	198
98. Aan een kluizenaar (brief 249)	198
99. Aan een aalmoezenverdelers van Ebrach (brief 88)	198
100. Aan haar broer Hugo, Tholey (brief 208)	199
101. Aan Hendrik, leermeester in Utrecht (brief 227R)	199
102. Aan een leermeester (brief 280)	200
103. Aan een soldaat (brief 330)	202
104. Aan een man van adel (brief 331)	202
105. Aan Koenraad, een leek van Andernach (brief 332)	203
106. Aan een getrouwde vrouw van Bassum (brief 333)	203
107. Aan Wezzelin, leek van Bergen (brief 334)	204
108. Aan Lutgart van Karlsburg (brief 336)	205
109. Aan Hartmut, leek van Kuntich (brief 337)	205
110. Aan Sibylle, een getrouwde vrouw van Lausanne (brief 338)	206
111. Aan een zeker iemand (brief 348)	206
112. Aan een leek (brief 351)	207
113. Aan een leek (brief 355)	208
114. Aan een zeker iemand (brief 362)	209
115. Aan een vrouw (brief 368)	209
116. Aan een zeker iemand (brief 370)	209
Bibliografie	211
Registers	219
De vertalers	239
Middeleeuwse Monastieke Teksten en Cultuur	240

Voorwoord

Door Zr. Dr. Maura Zátonyi OSB

St. Hildegard-Akademie Eibingen e. V.

Centrum voor Wetenschap, Onderzoek en Europese Spiritualiteit

Dit boek brengt voor het eerst een selectie uit de brieven van Hildegard van Bingen (1098-1179) in Nederlandse vertaling uit. Op die manier opent het een nieuw venster naar de persoonlijkheid en het werk van een middeleeuwse auteur die door de eeuwen heen telkens weer anders werd geïnterpreteerd en vereerd. Eerst als een apocalyptica, op basis van een middeleeuwse compilatie van haar werken (*Pentachronon* van de dertiende-eeuwse cisterciënzer Gebeno van Eberbach), later als mystica vanwege de moderne belangstelling voor bovennatuurlijke verschijnselen (Joseph Görres, 1776-1848) en meer recent ook als natuurgeneeskundige op basis van twintigste-eeuwse interpretaties. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw werd Hildegard officieel in haar theologische hoedanigheid erkend toen paus Benedictus XVI haar op 7 oktober 2012 verhief tot Kerklerares voor de universele Kerk. Sindsdien wordt zij erkend als een ‘getuige van de nieuwe evangelisatie’, en wordt haar werk beschouwd als een bijdrage aan de intellectuele doorwerking van het christelijke geloof. Om Hildegard met haar authentieke stem te ontdekken moeten we eigenlijk terug naar de bronnen, wat betekent: naar de teksten zoals ze in de handschriften werden overgeleverd. Hoewel de brieven een controversieel onderwerp vormen in het onderzoek vanwege de complexe handschriftoverlevering, blijven zij geschikte en belangrijke teksten om tot de wereld van de heilige Hildegard ingeleid te worden.

I. De brieven in de context van Hildegards literaire werk

Wie is Hildegard van Bingen? Het lijkt geen twijfel dat haar brieven, meer dan haar andere geschriften, die vraag kunnen beantwoorden, en inzicht bieden in haar leven en haar denkbeelden. Deze bijzondere non, die in de twaalfde eeuw aan het hoofd stond van het klooster dat

zij op de Rupertsberg bij Bingen stichtte, kreeg al vanaf haar kindertijd visioenen, maar begon pas op drieënveertigjarige leeftijd met haar theologische en literaire werk. Zij heeft een belangrijk levenswerk geproduceerd dat indruk maakt door zowel de reikwijdte als de diversiteit aan literaire vormen. Parallel aan de compositie van haar visionaire theologische geschriften (*Ken de Wegen, Het boek over de verdiensten van het leven, Het boek van de goddelijke werken*), haar hymnen (*Symphonia*), haar taalkundige geschriften (*Onbekende taal, Onbekende schrifttekens*) en haar interpretaties van de evangeliën (*Homiliën op het evangelie*) heeft Hildegard vanaf het begin van haar literaire activiteit tot aan haar dood, gedurende een periode van meer dan dertig jaar, brieven geschreven die in verschillende manuscripten zijn overgeleverd.

II. De brieven als getuigenissen van Hildegards persoonlijkheid en leven

Welke inzichten bieden de brieven ons? Uit de overgeleverde correspondentie valt heel wat biografische informatie af te leiden, die ook Hildegards gevoelens onthult. De vroegste correspondentie werpt licht op de beginperiode van Hildegards openbare optreden. Toen ze haar eerste visionaire werk schreef, zocht ze bevestiging bij de machtigste geestelijke van die tijd, de cisterciënzerabt Bernardus van Clairvaux († 1153). Uit haar brieven blijkt dat ze koste wat het kost wilde voorkomen dat haar favoriete non Richardis het klooster in Rupertsberg zou verlaten om abdis te worden in Noord-Duitsland. De brieven uit het laatste jaar van haar leven tonen hoe pijnlijk de strijd met de prelaten van Mainz voor haar was, in haar streven naar rechtvaardige behandeling. Daarnaast laten de bewaarde brieven zien dat Hildegard contact had met vooraanstaande persoonlijkheden uit haar tijd en werd gezien als een wijze raadgeefster op verschillende gebieden. Ze lijken aan te tonen dat men kan spreken van een groot netwerk, waartoe onder andere het koningspaar van Engeland, de graaf van Vlaanderen, koning Koenraad III († 1152), keizer Frederik Barbarossa († 1190) en de vrouw van de Byzantijnse keizer, Bertha van Sulzbach († 1160), behoorden. Met haar brieven bood Hildegard raad aan talloze abdisen, monniken, priesters en kloostergemeenschappen om hun zorgen en problemen te

overwinnen. Tenslotte getuigen de brieven van vriendschappen die Hildegard onderhield met bijvoorbeeld de premonstratenzer abt Filip van Park (†1165, bij Heverlee, Leuven, nr. 179).

III. De brieven als dragers van theologische boodschappen

Toch zijn Hildegards brieven niet primair gericht op het documenteren van historische gebeurtenissen of het introduceren van historische figuren. In de brieven drukt Hildegard zich op dezelfde manier uit als in haar theologische geschriften: met de autoriteit van visioenen. Haar brieven vertonen niet de schrijfstijl die gebruikelijk was in de middeleeuwen. Zij spreekt bovendien niet in haar eigen persoon, maar geeft de stem van het 'ware visioen' weer. Haar brieven bevatten vooral theologische boodschappen en geen persoonlijke opvattingen en standpunten. Vaak spiegelt de inhoud onderwerpen die Hildegard ook in haar theologische visionaire werken ontwikkelt: de interpretatie van de geschiedenis als het werk van God, waarbij voor Hildegard de Vleeswording, de Incarnatie van de Zoon van God, centraal staat; de beschrijving van de mens als Gods beeld op basis van de *rationalitas*, het vermogen tot rationeel denken; het menselijk bestaan met zijn uitdagingen als een spirituele strijd en de verschillende 'deugden' als de ontwikkeling van de menselijke moraal. Het literaire genre van de brief komt eveneens aan bod, omdat ook vragen over de persoonlijke levensstijl en over succesvol leiderschap in leidinggevende functies in de Kerk en de wereld (paus, heersers, abten en abdissen) behandeld worden. Hildegard verschijnt in haar brieven als een profetes die, vervuld van de gaven van de Heilige Geest, de tekenen van de tijd kan duiden en daardoor troost en steun kan bieden om de uitdagingen van het menselijk bestaan te overwinnen.

IV. De brieven in verzamelingen

Welk beeld van Hildegard van Bingen geven de brieven ons? Deze vraag kan op verschillende manieren worden beantwoord, afhankelijk van de logica in de ordening en de achterliggende motiveringen waarmee individuele briefverzamelingen van Hildegard samengesteld werden.

Inleiding

1. Profetes aan de Rijn en pionier van het vrouwelijke auteurschap

Hildegard van Bingen geldt met recht en rede als een van de opvallendste auteurs van de westerse literatuurgeschiedenis. Het bekendst is de benedictijner abdis aan de Rijn wellicht om haar Latijnse visionair-theologische werken. Maar wie haar eigenlijke nalatenschap beter leert kennen, zal vooral onder de indruk raken van haar veelzijdige profiel. Zo neemt Hildegard bijvoorbeeld in de canon van de muziekgeschiedenis een bijzondere positie in met haar uitzonderlijke gebruik van uitgesponnen, complexe melodieën in haar eenstemmige liturgische composities. In de overgeleverde handschriften van Hildegards teksten vinden we ook een lijst van wat kennelijk een duizendtal zelfbedachte woorden en lettertekens zijn – gaande van ‘God’ (*Aigonz*) tot ‘oorsmeer’ (*oirunguizol*) – die de getuigenissen van haarzelf en anderen bevestigt dat zij een eigen taal en alfabet ontwikkelde. Haar liturgische drama, de *Ordo virtutum*, dat werd opgevoerd door haar zusters, wordt door veel experts als een prille voorbode van het theater beschouwd. Ten slotte kan wie vandaag de dag de Abdij Sint-Hildegard in Eibingen bezoekt getuige zijn van een groot aanbod aan moderne homeopathische boeken die zich laten inspireren door Hildegards natuurwetenschappelijke en medische traktaten en die haar al sinds de middeleeuwen de reputatie van kruidenkenner en genezer opleverden. Hoewel Hildegard zwak van gezondheid scheen geweest te zijn en tot op haar veertigste een onopvallend verborgen leven leidde, benaderde ze met haar veelzijdigheid reeds het renaissancistische ideaal van de ‘homo universalis’.

Het is natuurlijk ook opzienbarend dat Hildegard een van de eerste vrouwelijke auteurs in Europa is met een overgeleverd oeuvre, dat ook werkelijk die naam waardig is, niet fragmentair is en met manifeste intentie tot openbare circulatie. Van vrouwelijke auteurs uit de antieke oudheid zijn erg weinig teksten overgeleverd, laat staan een oeuvre van

vergelijkbare omvang. In de Latijnse middeleeuwen kunnen wellicht enkel de negende-eeuwse Karolingische hertogin Dhuoda († 849) en de tiende-eeuwse Ottoonse kanunnikes Hrotsvitha van Gandersheim († c. 973) Hildegard naar de kroon steken als pioniers van het Europese vrouwelijke schrijverschap. Met een vrijwel ongeziene behendigheid en onovertroffen moreel gezag vond Hildegard haar eigen stem in een literair veld dat steeds meer door de mannelijke stem werd gemonopoliseerd. De mannelijke autoriteiten van haar tijd namen haar doorgaans⁴ ernstig en haar gedachtegoed werd, zelfs wanneer men haar stijl niet waardeerde, zelden veroordeeld. In korte tijd wist Hildegard een taaleigen te puren uit het Latijn dat op enkele uitzonderingen na exclusief aan een mannelijke stem was voorbehouden. Haar op basis van die prestaties meteen een ‘feministe avant la lettre’ noemen, in de zin dat zij kansengelijkheid tussen man en vrouw zou hebben bepleit, is dan weer iets te veel *wishstory*. De vertaalde brieven in deze bundel en haar bredere oeuvre laten namelijk zien dat Hildegard, ondanks haar persoonlijke baanbrekende successen als vrouwelijke auteur en haar soms terloopse dan weer opvallende aandacht voor vrouwelijkheid en vrouwelijke heiligen, het middeleeuwse misogynie discours in veel gevallen reproduceerde.⁵ Het is frustrerend moeilijk te achterhalen wat Hildegards zelfbeeld was en hoe zij haar uitzonderlijke status als vrouwelijke autoriteitsfiguur concipieerde en/of verzoende met haar schrijverschap. Het kan eigenlijk niet anders of zij moet beseft hebben

- 4 Een bekende uitzondering is Arnold, aartsbisschop van Mainz, die nauwelijks moeite deed zijn sarcasme te verhullen toen hij Hildegard tussen 1158 en 1160 in een brief feliciteerde om haar profetische gave met de volgende woorden: “Wij weten dat ‘de Geest waait waar Hij wil’ (*Johannes* 3:8) en dat hij aan eenieder kwaliteiten toekent zoals Hij het wil. Dat kunnen we immers zonder twijfel over jou zeggen. Want als Hij ooit ploegers en vijgenboomsnoeiers tot profeten maakte en een ezel liet spreken, hoe kunnen we dan verbaasd zijn als Hij jou onderwijst met zijn inspiratie?” Daarmee verwees Arnold naar de ongeletterde profeet Amos, een vijgenboomsnoeier van beroep (*Amos* 7:14), en nog minder flatterend, naar Bileams ezel, die kort de gave van spraak kreeg om zijn meester te waarschuwen voor goddelijke wraak (*Numeri* 22:28-34). De brief is in deze vertaling niet opgenomen. Voor de originele brief, zie de kritische uitgave van Hildegard van Bingen, *Epistolarium, Pars Prima: I-XC*, ed. L. Van Acker. CCCM 91. Brepols, Turnhout, 1991, brief 20 op blz. 56.
- 5 Zoals de steevaste associatie van vrouwelijkheid met lichtzinnigheid, te lezen in nr. 13, of met zwakte, zoals in nr. 30. Precies omwille van die laatstgenoemde associatie noemde Hildegard in diezelfde brief de periode waarin zij leefde en waar ze zich vaak laatdunkend over uitliet een ‘vrouwelijke’ periode.

dat zij een uitzonderlijk traject aflegde. Maar de moderne lezer mag er nog zo veel belangstelling voor hebben: van de eigenlijke Hildegard zien we steeds slechts de vage contouren achter een enigmatisch gaas van middeleeuwse literaire conventies. Als spreekbuis van God cijferde ze zichzelf meticulous weg in haar geschriften, en op enkele ogenschijnlijke uitzonderingen na treedt haar persoonlijkheid niet naar buiten, een opvallend aspect waar we later nog op terugkomen.

Hoewel er enkele decennia na haar overlijden pogingen werden ondernomen om Hildegards heiligverklaring te bekomen bij meer dan enkele pausen, zou het tot 2012 duren alvorens deze veelzijdige en fascinerende vrouw heiligverklaard werd. Daarmee breekt Hildegard ook na haar dood nog steeds records: het is het langste heiligverklaringsproces in de geschiedenis van de Kerk.⁶ In datzelfde jaar werd zij tot Kerklerares (*Doctor Ecclesiae*) verheven, een titel die de katholieke Kerk voorbehoudt voor heiligen die haar leer op een bijzondere manier verdedigd, verrijkt en verdiept hebben. Tot de jaren zeventig van de twintigste eeuw bestond die lijst enkel uit mannelijke namen. Naast Theresia van Ávila (1515–1582), Catharina van Siena (1347–1380), en Theresia van Lisieux (1873–1897) geldt Hildegard van Bingen vandaag als één van de vier recent toegevoegde vrouwen.

2. Het leven van Hildegard van Bingen⁷

Hildegard was afkomstig uit een adellijke familie en werd aan het einde van de elfde eeuw vermoedelijk geboren in Bermersheim als dochter

- 6 G. Ferzoco, “The Canonization and Doctorization of Hildegard of Bingen”, in: B. M. Kienzle, D. L. Stoudt en G. Ferzoco (ed.), *A Companion to Hildegard of Bingen*. Brill, Leiden, 2014, blz. 305–316.
- 7 We kunnen binnen de beperkte omvang van deze inleiding geen recht doen aan alle bestaande biografieën die inmiddels verschenen zijn over Hildegard van Bingen (wat veel zegt over haar populariteit). Hier worden enkele secundaire werken vernoemd die van belang waren voor deze inleiding, maar de lijst is niet exhaustief: H. Meconi, *Hildegard of Bingen*. University of Illinois Press, Urbana, 2018; M. Embach, *Hildegard von Bingen (1098-1179): Leben, Werk und Wirkung*. Paulinus Verlag, Trier, 2014; F. Maddocks, *Hildegard of Bingen: The Woman of Her Age*. Headline, Londen, 2001; A. Silvas, *Jutta and Hildegard. The Biographical Sources*. Brepols, Turnhout, 1999; S. Flanagan, *Hildegard of Bingen, 1098–1179. A Visionary Life* (herz. uitg.). Routledge, Londen en New York, 1998; B. Newman, *Sister of Wisdom: St. Hildegard’s Theology of the Feminine* (herz. uitg.). University of California Press, Berkeley en Los Angeles, 1997.

Hildegard van Bingen

Brieven

Een selectie

Erkenning van haar visionaire werk

1. Aan Bernardus van Clairvaux, abt (brief 1)

c. 1146–47

Tijdens het schrijven van haar eerste visionaire werk (Scivias, Ken de Wegen), schreef de bijna vijftigjarige Hildegard een brief aan Bernardus van Clairvaux, het invloedrijke boegbeeld van de beweging van Cîteaux. De cisterciënzer abt kende een grote reputatie dankzij zijn wetenschappelijke, politieke en monastieke opvattingen en had ook toegang tot de pauselijke kringen. Via hem zocht ze naambekendheid en de toelating om te verspreiden wat ze in haar visioenen zag en hoorde, zoals God haar opgedragen had. De vraag hoe het verder moest maakte haar bang en onzeker. Het antwoord van Bernardus was kort en wat dubbelzinnig (brief 1R). Hij verheugde zich erover dat ze Gods genade mocht ervaren en spoorde haar aan tot nederigheid en vroomheid. Hij vroeg haar niet iets van haar ervaringen op te schrijven.

Eerbiedwaardige vader Bernardus.

Op buitengewone wijze boezemt u met toonbeelden van Gods deugdzaamheid daadkrachtig de ongeoorloofde dwaasheid van deze wereld angst in. Onder het vaandel van het heilige Kruis verzamelt¹ u met hemelhoge inzet en een vurige liefde voor Gods Zoon manschappen om in het christelijke leger oorlogen te vechten tegen de wreedheid van de heidenen.² Ik vraag u bij de levende God dat u luistert naar wat ik u te vragen heb.

Vader, ik ben erg verontrust door dit visioen dat me als een mysterie in de geest verscheen en dat ik nooit met de uiterlijke ogen van het lichaam zag. Ik heb, onbeduidend en als vrouw nog minder dan onbeduidend, vanaf mijn kindertijd grote wonderen gezien die ik niet

1 Luc. 5,10, waar Christus zegt: “Voortaan zult ge mensen vangen.” Hildegard gebruikt niet alleen hetzelfde werkwoord, maar ook dezelfde vorm ervan als het Evangelie, nl. *capiens*.

2 Bernardus’ prediking heeft een grote rol gespeeld in de promotie van de Tweede Kruistocht (1147-1149).

over mijn tong kreeg, tenzij Gods Geest me erover onderwees tot ik erin geloofde.

Geeft u erg standvastig en ook mild, vader, in uw goedheid een antwoord aan uw onwaardige dienaar. Sinds mijn kindertijd heb ik niet één uur zorgeloos doorgebracht. Ga in uw vaderliefde en wijsheid te rade bij uw ziel, zoals de Heilige Geest u geleerd heeft, en troost uw dienaar vanuit uw hart.

Ik ken immers de diepere betekenis van de tekst van het Psalterium, het Evangelie en andere boeken die me in dit visioen getoond worden. Ze treft mijn hart en ziel als een verschroeiende vlam en biedt me toegang tot de diepten van haar verklaring. En toch onderwijst ze mij haar letteren niet in de Duitse taal. Ik begrijp de tekst niet maar kan ze slechts onbeholpen lezen, niet ontleden. Zeg me daarom wat u erover denkt. Want ik ben een mens zonder geleerdheid, zonder enig onderricht over de externe materie, maar ik ben binnen in mijn ziel onderwezen. Daarom spreek ik nogal onzeker.³

Maar sinds ik over uw wijsheid en vaderliefde heb gehoord, werd ik gerustgesteld. Ik heb hierover aan niemand iets durven zeggen, om de reden dat er onder de mensen veel meningsverschillen bestaan⁴ – zo heb ik mensen horen zeggen —, behalve aan één monnik⁵. Zijn voortreffelijke levenswandel was me in een gesprek opgevallen. Aan hem heb ik al mijn geheimen toevertrouwd. Hij heeft me echt getroost en gezegd dat het hier om grootse en ontzagwekkende dingen gaat.

Ik wil, vader, vanwege Gods liefde, dat u mijn bezorgdheid wegneemt en dan zal ik zeker zijn. Ik zag u meer dan twee jaar geleden in

- 3 Bij het begin van een werk wijst Hildegard er regelmatig op dat ze een eenvoudige vrouw is die geen menselijk onderricht gekregen heeft. Die verklaring kan haar geloofwaardigheid verhogen, omdat een eenvoudig mens haar visioenen niet zelf kan verzinnen. Daarbij komt nog dat iemand die weinig geleerd is, ontvankelijker tegenover Gods boodschap zal staan. Mogelijk speelt Hildegard hier met het gegeven dat het Latijnse *in-doctus* ook toespeling maakt op 'van binnen – geleerd', dus een vorm van kennis die van God en niet van de wereld komt; hier zegt ze inderdaad van zichzelf dat ze *intus docta* ('van binnen geleerd, onderwezen') is.
- 4 De islam, het jodendom en de katharen bedreigden het katholicisme. Meermaals wijst Hildegard erop dat hun succes verband hield met het morele verval van de geestelijkheid, die in het kader van de Gregoriaanse hervormingen van dat moment stevig in vraag werd gesteld.
- 5 Hoewel Hildegard hem opvallend genoeg niet bij naam noemt, gaat het hier heel waarschijnlijk om Volmar, de monnik van Disibodenberg die haar later hielp bij het schrijven van haar werk (tot aan zijn dood in 1173).

dat visioen als een man die in het zonlicht keek en niet angstig was maar moedig. Ik huilde, omdat ik zo verlegen en zo angstig ben. Goede en zeer milde vader, aan uw ziel ben ik toevertrouwd en u moet me dan zeggen of u wil dat ik hierover openlijk spreek of het anders in stilte bewaar. Ik heb het inderdaad erg moeilijk met dit visioen en ik vraag me af in hoeverre ik zal meedelen wat ik gezien en gehoord heb. Ook word ik soms, omdat ik mijn mond houd, door dit visioen op mijn bed neergesmaakt in ondraaglijke pijnen, zodat ik niet meer recht kom.

Dus met veel verdriet kom ik openlijk bij u klagen. Ik ben immers onstandvastig. Zie mijn onstandvastigheid in de wijnpers en de boom eigen aan mijn natuur,⁶ die wortel schoot uit de misleiding van de duivel ten aanzien van Adam, waarna die laatste verschoppeling in een grillige wereld werd. Maar nu richt ik me op en ik kom haastig naar u. Ik zeg u: u bent niet onstandvastig, maar u richt de boom altijd op en u bent overwinnaar in uw ziel en u richt niet alleen uzelf op maar u zet ook de wereld tot haar redding aan. U bent de adelaar die recht naar de zon kijkt.

Ik bid u bij de sereniteit van de Vader en bij zijn wonderbaarlijk Woord⁷ en bij de zoete tranen van het berouw, de Geest van de waarheid⁸, en bij de heilige klank die door heel de schepping weerklinkt en bij hetzelfde Woord waardoor de wereld ontstaan is en bij de verhevenheid van de Vader die met zachte groeikracht⁹ het Woord in de schoot van de Maagd zond, waaruit dat het vlees aanzoog, zoals honing omsloten wordt in de raat. Moge die klank, de kracht van de Vader, in uw hart neerdalen en uw geest verheffen. Dan zal u niet onbekommerd blijven zwijgen bij de woorden van dit mensje, maar alles zoeken bij God, over deze mens of het geheim zelf, totdat u door de toegangspoort van de ziel dringt en er alles van God verneemt.

Het ga u goed in uw ziel en wees met God sterk in de strijd.

- 6 Door beknoptheid blijft de beeldspraak onduidelijk. Ze verwijst naar de zondeval bij de boom in het aards paradijs, maar gebruikt tegelijk het beeld van de wijnpers in Jes. 63,3. De profeet beschrijft in dat hoofdstuk hoe God de volkeren die het ware geloof weigeren en zich tegen Hem verzetten vertrappt als druiven in een pers.
- 7 Het Woord is Christus; Joh. 1,1- 4 en 14.
- 8 'De Geest van de waarheid': deze combinatie komt ook voor in Joh. 14, 17 en 16, 13.
- 9 'Groeikracht' of 'groenkracht' is de vertaling van *viriditas*, een sleutelbegrip bij Hildegard. Volgens haar is er een verband tussen de groene groeikracht (*viriditas*) van de aarde en het morele peil (*vir-tus*, deugd) van de mensen. Door de zonden van de mensen kunnen de elementen hun taken niet behoorlijk vervullen.

2. Aan paus Eugenius III (brief 2)

c. 1146–47

Toen paus Eugenius III (op weg naar het concilie van Reims, 1148) in Trier de belangrijkste prelaten van de streek ontbood voor een synode, spraken Bernardus en een paar andere kerkelijke leiders hem over de ziensgaven van Hildegard. De paus liet de zaak verder onderzoeken en Hildegard mocht haar visionaire werk verspreiden. Ze schreef ook enkele brieven aan de paus. In de eerste, die hier volgt, gaat het over haar visionaire teksten.

Milde vader, als armzalig schepseltje heb ik u dit geschreven zoals God het me wilde leren, in een echt visioen en een mystieke ingeving.

Roemrijke vader, in uw functie kwam u naar onze streek, zoals God voorbestemd had, en u zag in mijn teksten de waarachtige visioenen, zoals het levende Licht ze me getoond heeft en u aanhoorde ze en omhelsde ze in uw hart.¹⁰ Nu is een gedeelte van deze tekst voltooid en toch heeft datzelfde Licht me niet verlaten, maar het brandt in mijn ziel zoals ik het vanaf mijn kindertijd ervaren heb. Daarom stuur ik u nu deze brief, zoals God me dat duidelijk opgelegd heeft. En mijn ziel verlangt ernaar dat het licht van het Licht in u straalt, u zuivere ogen schenkt en uw geest verheldert voor dit geschreven werk. Zo zal uw ziel gekroond worden, zoals God dat verlangt. Want vele aardse geleerden verwerpen het in hun onbestendige verstand omdat het van een armzalig wezen komt dat uit een rib ontstaan is¹¹ en niets over filosofen weet.

Luister dus, vader van de pelgrims, naar Hem die is.¹² Een zeer machtige koning zat in zijn paleis. Voor hem stonden grote zuilen die met gouden banden omwonden waren en versierd met vele edelstenen en zeer kostbare stenen. De koning vond er plezier in een klein veertje aan te raken dat dan wonderlijk rondvloog, terwijl een sterke wind het ondersteunde en niet liet neerkomen.¹³

Nu spreekt tot u weer Hij die het levende Licht is dat in de hemel en in de afgrond schijnt en zich niet verbergt in het binnenste van de

10 Hier en ook verder in deze alinea gaat het over het werk *Scivias* (*Ken de wegen*).

11 Gen. 2,22: de vrouw werd uit de rib van de man geschapen.

12 Ex. 3,14; Apok. 1,4

13 Dit beeld komt meermaals in de brieven voor en ook in *Scivias*, *Ken de wegen* 1,4,196-200. Het kleine veertje (zijzelf) wordt ondersteund door een sterke wind (Heilige Geest).